

Τι πήγε στραβά και τι κάνουμε¹

Υπό

Γεωργίου Κ Μπήτρου
Ομότιμου Καθηγητή Πολιτικής Οικονομίας
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Μετά το 1974, όλοι οι θεσμικοί παράγοντες και οι μακροοικονομικές πολιτικές που πριν ευνοούσαν την οικονομική ανάπτυξη αντιστράφηκαν, ενώ η δημόσια διοίκηση και οι διαρθρωτικές πολιτικές που λειτουργούσαν ανέκαθεν επιβραδυντικά ενισχύθηκαν, χωρίς περίσκεψη, από τις εναλλασσόμενες κυβερνήσεις της κομματοκρατίας. Μάλιστα, δεδομένου ότι μετά το 1984 προστέθηκε στους αρνητικούς παράγοντες και ο βαθμιαίος δασμολογικός αφοπλισμός έναντι των χωρών της Ευρώ, η καθίζηση της οικονομικής ανάπτυξης έγινε μονόδρομος και, τελικά, σε συνδυασμό με του ασφυξία που προκάλεσαν οι δημόσιες επιλογές στο ιδιωτικό τομέα η πτώχευση επήλθε αναπόφευκτα. Τώρα χρειαζόμαστε ένα νέο ελπιδοφόρο όραμα και το κουράγιο να το επιδιώξουμε με όσες θυσίες και για όσο χρόνο χρειαστούν. Στην εργασία αυτή εξειδικεύω τα χαρακτηριστικά ενός τέτοιου οράματος και με ποιες μεταρρυθμίσεις μπορούμε να ξαναγυρίσουμε σύντομα στο μονοπάτι της κοινωνικής προόδου και της οικονομικής ευημερίας.

Αθήνα, Μάρτιος 2013

¹ Αυτή η εργασία βασίζεται σε μια δημόσια ομιλία μου το Μάρτιο του 2012. Αλλά διευρύνει την ανάλυση των προβληματισμών στους οποίους επικεντρώνεται με στοιχεία και διαπιστώσεις από άλλες πρόσφατες εργασίες μου, όπως Μπήτρος, Καραγιάννης (2011), Μπήτρος (2012) και Bitros (2013a).

1. Εισαγωγή

Από το 1821 μέχρι το 2008 η χώρα μας περιήλθε σε κατάσταση αδυναμίας να εκπληρώσει τις δανειακές της υποχρεώσεις, δηλαδή σε πτώχευση ή χρεωκοπία, πέντε φορές. Αυτές συνέβησαν τα έτη 1826, 1843, 1860, 1893 και 1932.² Σε όλες τις περιπτώσεις οι ερευνητές Reinhart, Rogoff (2009, 91-2, 96) τεκμηριώνουν ότι υποχρεωθήκαμε σε παραχωρήσεις προς τους δανειστές μας που έφθαναν μέχρι και στην υποτέλεια στις «μεγάλες δυνάμεις». Κανονικά λοιπόν με βάση τις συσσωρευμένες ιστορικές εμπειρίες και γνώσεις από τις ανωτέρω περιπέτειες, καθώς και με τις θυσίες σε αίμα που υποβλήθηκαμε στην συνέχεια για να επανακτήσουμε την ανεξαρτησία μας, θα έπρεπε ως χώρα να έχουμε πλέον αποκτήσει τη σωφροσύνη να μη περιέλθουμε σε κατάσταση ώστε να χρειαστεί να υποθηκευτούμε ξανά στους δανειστές μας. Δυστυχώς, εκ του αποτελέσματος προκύπτει ότι αποδειχθήκαμε όχι μόνο επιλήσμονες, αλλά και βαθιά επιπόλαιοι. Οπότε το ερώτημα που αντιμετωπίζουμε τώρα είναι το εξής: Τι μπορούμε να κάνουμε ώστε να ξανακερδίσουμε την ανεξαρτησία μας μέσα σε εύλογο χρόνο; Η απάντησή μου είναι ότι για να αποφασίσουμε αμετάκλητα και να στρατευτούμε ως λαός σε δράσεις οι οποίες να οδηγούν στην ανεξαρτησία μας, πρέπει να καταλάβουμε πως και γιατί τη χάσαμε, και μάλιστα οικειοθελώς σε καιρό ειρήνης. Διαφορετικά, αν δεν κατανοήσουμε όλοι, από τον πλέον αγράμματο μέχρι τον καθηγητή πανεπιστημίου και από τον φτωχό μέχρι τον πλούσιο, τι μας συνέβη και γιατί, φοβούμαι ότι θα μείνουμε υποτελείς στις «μεγάλες δυνάμεις» για πολλές γενεές. Γι' αυτό, πριν εκθέσω την απάντησή μου στο πιο πάνω ερώτημα, θα επικεντρώσω με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία σε δύο θέματα που προηγούνται. Αυτά είναι, πρώτον, να εξηγήσω τι ακριβώς συνέβη με αναφορά στα οριστικά στατιστικά δεδομένα, και, δεύτερον, να εκθέσω για ποιους λόγους, κατά την άποψή μου, φτάσαμε εδώ που βρισκόμαστε.

2. Πως ήλθαν τα πάνω κάτω

Πριν από το 1974 η Ελλάδα διέθετε την πλέον ταχύρυθμη αναπτυσσόμενη οικονομία της Ευρώπης. Χωρίς αμφιβολία ήταν η Τίγρης της Ευρώπης. Ως τέτοια πέτυχε:

- Υψηλότετη οικονομική ανάπτυξη ($\approx 7\%$, 1954-1973)
- Ζηλευτή σταθερότητα τιμών ($<2,5\%$)
- Θεαματική συρρίκνωση της ανεργίας ($<2,5\%$)
- Ισοζύγιο πληρωμών σε διαχειρίσιμη ισορροπία
- Βελτίωση και επέκταση των κοινωνικών υπηρεσιών.
- Ελάχιστο δημόσιο χρέος ($<12,5\%$ του ΑΕΠ το 1974).

Μετά το 1974 η κατάσταση άρχισε να χειροτερεύει στην αρχή συγκρατημένα και στην συνέχεια γρήγορα. Κατά την περίοδο 1974-2008:

- Η οικονομική ανάπτυξη έπεσε στο ένα τρίτο ($\approx 2,4\%$)
- Ο πληθωρισμός ήταν από 2πλάσιος μέχρι 4πλάσιος του μέσου Ευρωπαϊκού.

² Η αναφορά εν λόγω συγγραφέων σε πτώχευση κατά το έτος 1860 ενδέχεται να είναι λανθασμένη.

- Η ανεργία την περίοδο 1980-2000 υπερδιπλασιάστηκε ($\approx 6\%$), ενώ τη δεκαετία του 2000 σχεδόν τετραπλασιάστηκε ($\approx 9\%$).
- Τα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών έγιναν εκρηκτικά και συγκρατήθηκαν μόνο χάρη στην τεράστια βοήθεια από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ).
- Τα δημόσια ελλείμματα ανέβασαν το δημόσιο χρέος σε αυτοτροφοδοτούμενο ύψος ($\approx 125\%$ του ΑΕΠ το 2008).

Οπότε, τελικά, από το 2009 περιήλθαμε υπό την οικονομική επίβλεψη και την κηδεμονία των πιστωτών της χώρας μας.

Εξαιτίας του ανωτέρω εκπληκτικού πισωγυρίσματος, οποιοσδήποτε οικονομολόγος απανταχού της γης θα έθετε το εξής εύλογο ερώτημα: Γιατί από τη φάση της μεγάλης οικονομικής άνθισης πριν από το 1974 η Ελληνική οικονομία περιήλθε σε κατάσταση πτώχευσης και αναγκαστήκαμε να κάνουμε τις παραχωρήσεις εθνικής κυριαρχίας που περιγράφονται στα μνημόνια; Κάποιοι οικονομολόγοι ίσως σκεφτούν ότι αυτό συνέβη γιατί πριν από το 1974 η ελληνική οικονομία ήταν οιονεί κλειστή, ενώ μετά την πλήρη ένταξή της στην ΕΕ το 1981, ανοίχθηκε στο διεθνή ανταγωνισμό. Όμως, γνωρίζουμε ότι, κατά τη δεκαετία 1974-84, η δασμολογική προστασία των εγχώριων παραγωγικών δραστηριοτήτων δεν μειώθηκε και εντούτοις σε μέσους όρους όλοι οι κρίσιμοι δείκτες χειροτέρευσαν δραστικά. Γι' αυτό, κατά την άποψή μου, το πισωγύρισμα μετά το 1974 οφείλεται, κατά κύριο λόγο, αν όχι αποκλειστικά, σε τρεις ομάδες άλλων παραγόντων. Η πρώτη και η πλέον σημαντική έχει να κάνει με την αντιαναπτυξιακή στροφή που πήραν οι θεσμοί του κράτους μετά τη θέσπιση του Συντάγματος του 1975. Η δεύτερη σχετίζεται με τις δυσπλασίες που αναπτύχθηκαν στο χώρο της δημόσιας διοίκησης και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Και, τέλος, η τρίτη ομάδα αρνητικών παραγόντων πηγάζει από τις οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν. Ειδικότερα, αναφορικά με την αποτυχία στους θεσμούς και στη δημόσια διοίκηση, ισχυρίζομαι ότι, και να μην άλλαζαν προς το χειρότερο οι οικονομικές πολιτικές μετά το 1974, η οπισθοδρόμηση ήταν προδιαγεγραμμένη και θα επερχόταν πολύ γρηγορότερα, αν δεν είχαμε ενταχθεί πλήρως στην ΕΕ. Η εμπιστοσύνη μου σε αυτήν την εξέλιξη βασίζεται στους ακόλουθους συλλογισμούς.

Πριν από το 1974 το πολιτικό και το κοινωνικό κλίμα ήταν φιλικό προς την επιχειρηματικότητα, εγχώρια και ξένη. Η δημόσια διοίκηση είχε τα χάλια της, αλλά καθώς ήταν οργανωμένη ιεραρχικά δεν είχε μεγάλα περιθώρια να κωλυσιεργεί και να διαπλέκεται. Οι δημοσιονομικές πολιτικές, αν και προσανατολισμένες στη δημόσια κατανάλωση, κάλυπταν τις ανάγκες των ιδιωτικών επενδύσεων σε δημόσιες υποδομές. Η νομισματική πολιτική στόχευε στη σταθερότητα των τιμών, ενώ η αναποτελεσματικότητα που πηγάζε από την έλλειψη ανταγωνισμού στις επί μέρους αγορές ήταν συγκρατημένη. Επομένως, τουλάχιστον το θεσμικό περιβάλλον και οι μακροοικονομικές πολιτικές λειτουργούσαν φιλικά προς την οικονομική ανάπτυξη και επέφεραν αναπτυξιακά αποτελέσματα τα οποία αντιστάθμιζαν κατά πολύ τις όποιες αρνητικές επιπτώσεις ασκούσαν από την πλημμυρική λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και τις στρεβλώσεις που εισήγαγαν στη δομή της οικονομίας οι μικροοικονομικές ή διαρθρωτικές πολιτικές.

Μετά το 1974, το επιχειρηματικό περιβάλλον άλλαξε άρδην. Από την μια μεριά, το σοσιαλιστικό Σύνταγμα του 1975, οι εθνικοποιήσεις μεγάλων επιχειρήσεων, και οι ρυθμίσεις μιας οιονεί κεντρικά διευθυνόμενης οικονομίας που εισήγαγε η ΝΔ, ως κυβέρνηση, και από την άλλη, με τις δεσμεύσεις για την εγκατάσταση σοσιαλισμού «τρίτου δρόμου» και τις άλλες διακηρύξεις του Α. Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ, ως αξιωματικής αντιπολίτευσης, το κράτος έγινε από ανταγωνιστικό έως και εχθρικό προς την επιχειρηματικότητα. Επιπλέον, η δημοκρατία, τύποις και ουσία, υποκαταστάθηκε από την κομματοκρατία. Η δημόσια διοίκηση με τις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε το ΠΑΣΟΚ το 1985 διαλύθηκε, ενώ ο Α. Παπανδρέου ως πρωθυπουργός έκρινε δημόσια ότι ένα «δωράκι» που είχε λάβει στέλεχος μεγάλης δημόσιας επιχείρησης ήταν υπερβολικά μεγάλο. Η δημοσιονομική πολιτική προσανατολίστηκε κυρίως στη δημόσια κατανάλωση σε βάρος των επενδύσεων σε υποδομές. Οι συνολικές και οι ιδιωτικές επενδύσεις ως ποσοστό στο ΑΕΠ μπήκαν σε μακροχρόνια πτωτική τάση. Οι ξένες επιχειρήσεις άρχισαν να εγκαταλείπουν την Ελλάδα και οι ελληνικές επιχειρήσεις να φεύγουν και να εγκαθίστανται σε γειτονικές χώρες, και γενικά η φθίνουσα πορεία της χώρας εξελίχθηκε όπως ακριβώς προβλέπαμε στο βιβλίο μας το 1992 με τον τίτλο *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*. Με άλλα λόγια, μετά το 1974, όλοι οι θεσμικοί παράγοντες και οι μακροοικονομικές πολιτικές που πριν ευνοούσαν την οικονομική ανάπτυξη αντιστράφηκαν, ενώ η δημόσια διοίκηση και οι διαρθρωτικές πολιτικές που λειτουργούσαν ανέκαθεν επιβραδυντικά ενισχύθηκαν, χωρίς περίσκεψη, από τις εναλλασσόμενες κυβερνήσεις της κομματοκρατίας. Μάλιστα, δεδομένου ότι μετά το 1984 προστέθηκε στους αρνητικούς παράγοντες και ο βαθμιαίος δασμολογικός αποπλισμός έναντι των χωρών της ΕΕ, η καθίζηση της οικονομικής ανάπτυξης έγινε μονόδρομος.

Η ανωτέρω αποτίμηση δεν απαλλάσσει τις νομισματικές αρχές από τις ιστορικές τους ευθύνες. Πριν από το 1974, επηρεασμένες όπως ήταν από τις ιδέες το κεντρικού προγραμματισμού και τις υποθετικές επιτυχίες των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού, σχεδίασαν και εφάρμοσαν ένα χρηματοοικονομικό σύστημα για μια οικονομία όχι της αγοράς, αλλά διευθυνόμενης κεντρικά.³ Μετά το 1974, συνεργάστηκαν σε μια τεράστια μεταφορά οικονομικών πόρων από τον περισσότερο παραγωγικό ιδιωτικό τομέα στον γραφειοκρατικό και αδηφάγο δημόσιο τομέα, με αποτέλεσμα να επιβραδυνθεί η οικονομική ανάπτυξη. Όταν ο πληθωρισμός, τις δεκαετίες του 1970 και 1980, έγινε τρεις και τέσσερις φορές υψηλότερος του ευρωπαϊκού, ξέχασαν ότι το κύριο καθήκον τους ήταν να προσπαθούν για τη σταθερότητα των τιμών και ολιγόρησαν για να παραμείνουν αρεστές στις επιθυμίες ασυλλόγιστων κυβερνήσεων. Και, τέλος, αλλά καθόλου τελευταίο, όταν μετά το 1990 κατ' ουσία και κατά το νόμο, ανεξαρτητοποιήθηκαν από τα δεσμά του κράτους, παρέλειψαν να υποστηρίξουν πειστικά η μακροοικονομική προσαρμογή να συνοδευτεί με τις απαραίτητες διαρθρωτικές μεταβολές. Γι' αυτούς τους λόγους παραμένουν συνυπεύθυνες για την τραγωδία που διέρχεται η χώρα και την ταπείνωση που αισθάνονται οι Έλληνες πολίτες σήμερα έναντι της διεθνούς κοινότητας.

³ Οι ενδιαφερόμενοι αναγνώστες μπορούν να πληροφορηθούν ποιοι ήταν οι εμπνευστές πάνω στις ιδέες των οποίων βασίστηκε η οργάνωση της Ελληνικής οικονομίας πριν το 1974 από την εργασία των Μπήτρος, Καραγιάννης (2012) και τις βιβλιογραφικές αναφορές στις οποίες παραπέμπουν.

Η πορεία προς τη σημερινή κατάληξη άρχισε πολύ πριν το 1974. Πιο συγκεκριμένα, άρχισε από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν αποφασίστηκε η οικονομική ανάπτυξη να επιδιωχθεί μέσα από την υποκατάσταση των εισαγωγών. Εξαιτίας αυτής της επιλογής, με εξαίρεση τους κλάδους της ναυτιλίας και του τουρισμού, όπου οι επιχειρηματίες εκ του αντικειμένου τους έπρεπε αναγκαστικά να παλέψουν στις διεθνείς αγορές για να κερδίσουν ζωτικό χώρο, οι φιλοδοξίες, τα σχέδια και το πεδίο δράσης της ελληνικής επιχειρηματικότητας περιορίστηκαν στο μικρό μέγεθος των αγορών της ελληνικής οικονομίας. Αυτή η επισήμανση συνεπάγεται ότι το πρότυπο ανάπτυξης που υιοθετήσαμε εξέθρεψε διαχρονικά μια κλειστοφοβική επιχειρηματικότητα, με αμυντικό προσανατολισμό και με βαθείς εξαρτήσεις από το πολιτικό σύστημα, μέσω του κρατικοποιημένου τραπεζικού συστήματος. Σε αντίθεση με εμάς, τόσο ανόμοιες χώρες όσο π.χ. η Γερμανία, η Ταϊβάν, η Σιγκαπούρη, και η Νότια Κορέα, όλες βρήκαν το δρόμο για μεγάλη και διαρκή οικονομική ανάπτυξη κατά τη μεταπολεμική περίοδο με βάση αναπτυξιακά πρότυπα που βασίζονταν στις εξαγωγές. Τι θα είχε συμβεί αν είχαμε ακολουθήσει το παράδειγμά τους; Αυτό που θα είχε συμβεί είναι ότι η ελληνική επιχειρηματικότητα θα είχε αποκτήσει εξωστρεφή προσανατολισμό και οι επιδόσεις των Ελληνικών επιχειρήσεων δεν θα περιορίζονταν από το μικρό μέγεθος των ελληνικών αγορών. Τότε το πρότυπο που θα είχε επικρατήσει θα ήταν αυτό της ανοιχτής και ανταγωνιστικής οικονομίας και κανένας πρωθυπουργός δεν θα διανοείτο να το διαταράξει με τις ασυλλόγιστες επιλογές του τρεις δεκαετίες αργότερα. Αλλά για τους λόγους εξηγούμε σε πρόσφατο βιβλίο μας με τίτλο *«Δημιουργική Κρίση σε Δημοκρατία και Οικονομία με παράδειγμα τη σύγχρονη Ελλάδα»* επικράτησαν οι ιδέες και οι προτάσεις των υποστηρικτών της κεντρικά διευθυνόμενης κοινωνίας και οικονομίας, οπότε η επιχειρηματικότητα υποτάχθηκε στους κυβερνητικούς στόχους και χειρισμούς. Γι' αυτό είμαι πεπεισμένος ότι οι οικονομικές πολιτικές που υιοθετήθηκαν πριν από το 1974, οι οποίες για να συνεχίσουν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη έπρεπε να προσαρμοστούν μετά το 1974 στο νέο πρότυπο ανοιχτής οικονομίας που αναδυόταν, δεν αναθεωρήθηκαν έγκαιρα. Κι' αυτό γιατί αντέφασκαν με την ατζέντα της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ για την κατάληψη της δημοκρατίας και του κράτους από τα κόμματα και την υποδούλωση στις επιδιώξεις τους όλων των ανεξάρτητων κέντρων αποφάσεων, ώστε να νέμονται τα οφέλη της εξουσίας χωρίς αντιδράσεις.

Στο σημείο αυτό θέλω να τονίσω ότι είναι μόνο τώρα, δηλαδή αφού δαπάνησα πολύ χρόνο στη μελέτη της μεταπολεμικής οικονομικής ιστορίας, που κατάλαβα ότι τίποτε από όσα συνιστούσαμε μερικοί οικονομολόγοι μέσα από δημόσιες ομιλίες και άρθρα στο ημερήσιο και στον περιοδικό τύπο δεν επρόκειτο να γίνουν ποτέ.⁴ Για παράδειγμα, υπό το φως των δύο πετρελαϊκών κρίσεων τη δεκαετία 1970, την άνοδο του πληθωρισμού και των επιτοκίων, κλπ., συνιστούσα ότι επιβαλλόταν άμεσος και ριζικός αναπροσανατολισμός των θεσμών, της δημόσιας διοίκησης, και της οικονομικής πολιτι-

⁴ Δεν ήμουν ο μόνος που έβλεπε που θα οδηγούσαν οι οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές που υιοθετούσαν οι πολιτικές ηγεσίες της χώρας. Υπήρξαν και αρκετοί άλλοι, και όχι μόνο από τον πανεπιστημιακό χώρο, οι οποίοι προειδοποιούσαν με παρησία για τις δεινές συνέπειες που θα επέρχονταν από τις ακολουθούμενες πολιτικές. Για μια λεπτομερέστερη καταγραφή των προσπαθειών που καταβάλλαμε από κοινού με κάποιους συναδέλφους, φίλους και συνεργάτες από το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970 ώστε να αποτρέψουμε την καταστροφή που θα ερχόταν, βλέπε Μπήτρος (2011).

κής. Τι έπρεπε να γίνει; Οι δημόσιοι υπάλληλοι και το κόστος της κεντρικής διοίκησης έπρεπε να μειωθούν σημαντικά. Μέσω βαθιάς ιδιωτικοποίησης,⁵ οι δημόσιες επιχειρήσεις έπρεπε να μεταφερθούν στον ιδιωτικό τομέα ή τουλάχιστον να εκτεθούν στον ανταγωνισμό. Στους κλάδους αιχμής, όπως η ηλεκτρική ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές, κλπ., οι κυβερνήσεις έπρεπε να περιορίσουν τις φθοροποιές επιδράσεις του κομματικού συνδικαλισμού και να ενισχύσουν με αυτοχρηματοδοτούμενες επενδύσεις τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό των δημόσιων επιχειρήσεων. Τα ασφαλιστικά ταμεία, έπρεπε να ανακεφαλαιοποιηθούν και το ασφαλιστικό σύστημα να μετατραπεί βαθμιαία από αναδιανεμητικό σε κεφαλαιοποιητικό. Τα κλειστά επαγγέλματα και όλες οι αγορές του ιδιωτικού τομέα έπρεπε να ανοιχτούν στον εγχώριο και στο διεθνή ανταγωνισμό, κλπ.⁶ Ο βασικός λόγος είναι ότι δεν γνώριζα ούτε το περιεχόμενο της ατζέντας της Σοσιαλιστικής Ένωσης Ελλάδος, ούτε ότι θα περνούσε αναθεωρημένη και επαυξημένη στις εφαρμοσμένες πολιτικές της κοιματοκρατίας πριν και μετά το 1974.⁷ Η κατάσταση όμως στην οποία περιήλθε η χώρα μας δεν ήταν προδιαγεγραμμένη. Έγινε τεχνητά μοιραία από τις κοντόφθαλμες και ιδιοτελείς επιλογές των κομμάτων εξουσίας και των διανοούμενων που εντάχθηκαν σε αυτά για να επωφεληθούν ή που συμπορεύθηκαν με την πεποίθηση ότι η σοσιαλδημοκρατία που προωθούσαν αυτά τα κόμματα ήταν συμβατή με τη δημοκρατία. Τώρα που επήλθε το μοιραίο και η χώρα μπήκε υπό διεθνή οικονομική επίβλεψη και κηδεμονία, ελπίζω να συνειστούν γιατί η περαιτέρω επιμονή τους συσσωρεύει τεράστια δεινά για τις παρούσες γενεές των Ελλήνων και εγκυμονεί απρόβλεπτους κινδύνους για το μέλλον.

Υπό το φως των πιο πάνω διαπιστώσεων προκύπτει ένα κεφαλαιώδες ερώτημα. Αυτό είναι: Τι πρέπει να κάνουμε ως χώρα για να επανέλθουμε το συντομότερο δυνατόν σε πορεία κοινωνικής προόδου και οικονομικής ευημερίας; Πρέπει να συμφωνήσουμε σε ένα όραμα και να επιδιώξουμε την υλοποίησή του μέσα από κατάλληλες και γρήγορες μεταρρυθμίσεις. Ποιο όραμα και ποιες μεταρρυθμίσεις θα μπορούσαν να μας βγάλουν από την εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση στην οποία έχουμε περιέλθει αποτελούν τα αντικείμενα της παρουσίασης στα δύο τμήματα που ακολουθούν.

3. Το νέο όραμα

Έξη δεκαετίες μετά τις καταστροφές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και του εμφύλιου σπαραγμού που ακολούθησε, οι Έλληνες δεν έχουμε πολλά πράγματα για τα οποία μπορούμε να είμαστε ευχαριστημένοι. Το πρόβλημά μας δεν είναι οικονομικό. Αν ήταν οικονομικό θα ήταν ευκολότερα διαχειρίσιμο.

⁵ Στην χώρα μας αρχίσαμε να μιλάμε για ιδιωτικοποίηση με υπερδεκαετή καθυστέρηση και, όταν στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1980 τολμήσαμε να την προτείνουμε ως πολιτική με μεγάλες αναπτυξιακές δυνατότητες, οι πολιτικοί ταγοί της κοιματοκρατίας και οι συνεργάτες τους στα πανεπιστήμια έσπευσαν να την δαιμονολογήσουν. Προς επιβεβαίωση αυτής της διαπίστωσης, βλέπε πχ. Μπήτρος (1989).

⁶ Ο κατάλογος των άρθρων και των δοκιμίων που συνέγραψα στην προσπάθειά μου να πείσω για την αναγκαιότητα των πιο πάνω μεταρρυθμίσεων αριθμεί αρκετές δεκάδες. Βρίσκονται στα αρχεία εφημερίδων και περιοδικών όπως ΤΟ ΒΗΜΑ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ΤΟ ΚΕΡΔΟΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, ΕΠΙΛΟΓΗ, και βιβλία όπως Μπήτρος (1985), Bitros (1992), Μπήτρος, Κολλίντζας (1992), και Bitros, Korres (2002).

⁷ Για λεπτομέρειες, βλέπε Μπήτρος, Καραγιάννης (2012).

Το πρόβλημα μας είναι ότι με τη γιγάντωση του κράτους διαβρώθηκε η έφεση των Ελλήνων για σκληρή δουλειά, δημιουργικότητα, και ανάληψη κινδύνων που συνοδεύουν πάντοτε την αναζήτηση της επιτυχίας στη ζωή. Αντ' αυτών, επικράτησε η ανευθυνότητα των πολιτικών κομμάτων και η διαφθορά της γραφειοκρατίας. Επιπλέον, με τη χώρα να υστερεί στα περισσότερα μέτωπα έναντι των άλλων Ευρωπαϊκών κρατών, η ελληνική κοινωνία έπαψε να αισιοδοξεί και άρχισε να λιμνάζει στο τέλμα της εσωστρέφειας, του κυνισμού και της αδιαφορίας. Τώρα πλέον, όλες οι επιλογές που μας απέμειναν είναι δυσάρεστες και για τα αμέσως επόμενα χρόνια οι περισσότερες θα οδηγούν σε υψηλή ανεργία, μεγαλύτερη φτώχεια για περισσότερους συμπολίτες μας, και λιγότερες ευκαιρίες για τους νέους.

Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν την απώλεια σημαντικού μέρους της εκτίμησης και του σεβασμού που απολαμβάναμε από τους φίλους και τους συμμάχους μας στο εξωτερικό. Οι εταίροι μας στην ΕΕ, έφθασαν να μας αντιμετωπίζουν ως βάρος, αφού διαπίστωσαν ότι η τεράστια βοήθεια που μας έδωσαν τις τρεις τελευταίες δεκαετίες δεν έπιασε τόπο. Οι πέραν του Ατλαντικού σύμμαχοί μας κατέληξαν να μη μας υπολογίζουν όπως παλαιότερα στους στρατηγικούς τους σχεδιασμούς για την περιοχή μας. Έτσι, με τις επιλογές της πολιτικής ηγεσίας του τόπου, καθώς και με την ανοχή και την ενθάρρυνση της μεγάλης πλειοψηφίας των πολιτών, μειώθηκε σοβαρά η εμπιστοσύνη και η αξιοπιστία της χώρας μας στο εξωτερικό, και μαζί τους η δυνατότητά μας να επωφεληθούμε από τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στην περιοχή μας και στον κόσμο γενικότερα.

Γνωρίζουμε ποιες ηγεσίες ευθύνονται και σε ποιο βαθμό για ό,τι συνέβη. Αλλά τώρα μας ενδιαφέρει το μέλλον και γι' αυτό ουδείς πλέον αμφιβάλλει ότι υπάρχει άμεση ανάγκη να τραβήξουμε μια διαχωριστική γραμμή από το παρελθόν που δεν μπορεί να είναι άλλη από μια πανεθνική προσπάθεια να επανακτήσουμε το έδαφος το οποίο έχουμε χάσει. Για το σκοπό αυτό, και για τους λόγους που εξηγώ στο Bitros (2013b), είμαι πεπεισμένος ότι η ΕΕ θα μας βοηθήσει σημαντικά και ότι στο όνομα της Ευρωπαϊκής αλληλεγγύης οι Ευρωπαίοι θα αναδεχθούν να καλύψουν ένα σημαντικό μέρος του δημόσιου χρέους που συνεχίζει να μας βαραίνει. Αλλά για να γίνει αυτό, όλες οι δημιουργικές δυνάμεις του τόπου επιβάλλεται να στρατευθούν ώστε :

- Οι Έλληνες να ξαναγίνουμε σεβαστοί εταίροι στην Ευρωπαϊκή οικογένεια, όχι μόνο για το παρελθόν μας, αλλά και επειδή προσφέρουμε ένα μοναδικό τρόπο ζωής, που συνδυάζει την οικονομική ανεξαρτησία με την απόλαυση της ζωής και την ισχυρή πολιτιστική ταυτότητα και εθνική παρουσία.
- Το ελληνικό κράτος να αλλάξει πρόσωπο. Να υπάρχουν, δηλαδή:
 - ⇒ Λίγοι νόμοι, απλοί και ευέλικτοι, και η εφαρμογή τους να είναι άτεγκτη.
 - ⇒ Λίγοι δημόσιοι υπάλληλοι, αλλά υψηλόμισθοι, αδιάφθοροι και ακομμάτιστοι.
 - ⇒ Μικρό κράτος το οποίο: (α) να παρέχει υψηλής ποιότητας υπηρεσίες, (β) να διαφυλάσσει και να αξιοποιεί τη ζωογόνο δύναμη του ανταγωνισμού για να προστατεύει τους πολίτες από πάσης φύσεως μονοπώλια και συντεχνίες, και (γ) να στηρίζει απο-

τελεσματικά, όσους έχουν αντικειμενική αδυναμία να επιτύχουν ένα ανθρώπινο επίπεδο διαβίωσης.

- Ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής εξουσίας να έχει μεταφερθεί από το κέντρο στην περιφέρεια και η συρρίκνωση του ελληνισμού στην Ελλάδα όπως και η συγκέντρωση της Ελλάδας στην πρωτεύουσα, να έχουν αντιστραφεί.
- Ως κεντρικές επιδιώξεις της ελληνικής κοινωνίας να έχουν αναδειχτεί:
 - ⇒ Ο σεβασμός του φυσικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος και η επούλωση των καταστροφών που έχουν ήδη γίνει, και
 - ⇒ Η κατάκτηση ενός άλλου επιπέδου παιδείας, υπό την ευρύτερή της έννοια, στην οποία να περιλαμβάνονται και τα στοιχεία που προσδιορίζουν την εθνική μας ταυτότητα, όπως είναι η ιστορία, η πνευματική μας παράδοση και η γλώσσα.
- Οι Έλληνες να έχουν απελευθερωθεί από την παθολογική τους εξάρτηση από το κράτος, να στηρίζονται στις ατομικές τους δυνατότητες και να έχουν ενστερνιστεί αξίες και αρετές, όπως είναι η υπευθυνότητα, η ευγένεια, ο σεβασμός, το φιλότιμο, η φιλαλληλία, και η αυτοπειθαρχία, που δυστυχώς βρίσκονται για δεκαετίες σε συνεχή υποχώρηση.

Είναι το όραμα αυτό εφικτό, και εάν ναι, κάτω από ποιες προϋποθέσεις μπορεί να γίνει η μεταστροφή που απαιτείται στη στάση των πολιτών σε σχέση με τη μορφή που πρέπει να πάρει η νέα κοινωνική και οικονομική οργάνωση της χώρας μας;

Η εμπειρία των τελευταίων ετών δείχνει ότι όραμα αυτό αντιμετωπίζεται από τους πολίτες με μεγάλη καχυποψία. Ο λόγος είναι ότι εξακολουθούν να κυριαρχούν τα στερεότυπα που καλλιεργήθηκαν μεταπολεμικά σε βάρος του ελληνικού λαού, και έχουν οδηγήσει στη θεώρηση της ελεύθερης οικονομίας ως κοινωνικά ανάλητης. Το μεγάλο κράτος, προπαγανδίζεται έντεχνα στο λαό, ως ο μοναδικός εγγυητής κοινωνικής πρόνοιας και αλληλεγγύης, ενώ στην ουσία λειτουργεί ως προστατευτική ασπίδα για την γιγάντωση συντεχνιακών πρακτικών και συμφερόντων. Ο μύθος του μεγάλου, άρα κοινωνικά ευαίσθητου κράτους, είναι ώρα να αποκαλυφθεί και να καταρριφθεί. Πρέπει να γίνει άμεση προτεραιότητα η ανάγκη για ένα μικρό κράτος που σέβεται τους κόπους του πολίτη και δεν τους αποστραγγίζει μέσα από τη δυσβάσταχτη φορολογία για τη συντήρηση ενός διογκωμένου κρατικού μορφώματος. Όμως, παρά τις δυσκολίες που πηγάζουν από τη διάρθρωση του κράτους που έχουμε κληρονομήσει, υπάρχει ελπίδα η μεταστροφή προς την πιο πάνω κατεύθυνση να επιταχυνθεί γιατί, καθώς η πίεση από τους πιστωτές μας αυξάνεται, η παγκοσμιοποίηση επιταχύνεται, και οι χώρες της ΕΕ προχωρούν από την οικονομική και νομισματική ενοποίηση στην πολιτική, τα οφέλη θα γίνονται όλο πιο ορατά. Οπότε οι συνθήκες για ένα πραγματικό εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και της οικονομίας θα ωριμάσουν, γιατί οι πολίτες θα κατανοήσουν ότι οι παγκόσμιες εξελίξεις οδηγούν σε ένα νέο πρότυπο οργάνωσης της κοινωνίας και της οικονομίας στο οποίο το έθνος-κράτος θα επικεντρώνεται σε δραστηριότητες χωρίς τις οποίες είναι αδύνατο να διατηρηθούν οι ατομικές ελευθερίες και να προχωρήσουν ο καταμερισμός της εργασίας, η συσσώρευση φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου, και η παρα-

γωγή υλικού πλούτου. Αυτές οι δραστηριότητες έχουν να κάνουν με την διαμόρφωση του κατάλληλου νομικού πλαισίου για την άσκηση των ατομικών και περιουσιακών δικαιωμάτων, την τήρηση της τάξης, την παροχή συλλογικών αγαθών και επιδοτήσεων για εξωτερικότητες στην παραγωγή και στην κατανάλωση, την εποπτεία του ανταγωνισμού σε κλάδους που χρησιμοποιούν δίκτυα, και τις εξωτερικές και διεθνείς σχέσεις. Επομένως, το ζητούμενο για τη χώρα μας θα είναι πως να προσαρμοστούμε στο αναδυόμενο πρότυπο.

Στο ορίζοντα αυτής της προοπτικής, όλες οι μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται πρέπει: (α) να είναι συμβατές με το προαναφερθέν όραμα, και (β) να έχουν τη δυνατότητα να μας ξαναβάλουν σε τροχιά προόδου και ευημερίας το συντομότερο δυνατό. Ας δούμε ποιες μεταρρυθμίσεις έχουν αυτές τις ιδιότητες.

4. Προς μια σύγχρονη κοινωνία και οικονομία

Αν μου ζητούσε κάποιος να κατατάξω σε μια κλίμακα σπουδαιότητας τα αίτια που μας οδήγησαν στην τρέχουσα καταθλιπτική συγκυρία, θα έλεγα ότι η ακόλουθη δεν πρέπει να απέχει σημαντικά απ' αυτή που ίσχυσε στην πραγματικότητα.

Ασυνεπείς μεταβολές στους θεσμούς	40%
Διόγκωση και διάλυση της δημόσιας διοίκησης	20%
Ασυνεπείς οικονομικές πολιτικές	20%
Κλειστοφοβική και διαπλεκόμενη επιχειρηματικότητα	10%
Διεθνοποίηση	5%
Άλλοι παράγοντες	5%

Συνεπώς η έμφαση των προσπαθειών μας σε επίπεδο μεταρρυθμίσεων πρέπει να επικεντρωθεί στα αντίστοιχα μέτωπα. Ειδικότερα, σε κάθε ένα απ' αυτά πρέπει να υιοθετηθούν μεταρρυθμίσεις όπως αυτές που για παράδειγμα αναφέρονται στην συνέχεια.

4.1 θεμελιακή αναθεώρηση του συντάγματος του 1975

Πρόσφατες έρευνες δικές μου και άλλων μελετητών οδηγούν στο συμπέρασμα ότι για τα δεινά της χώρας μας μεγάλο βαθμό ευθύνης φέρουν οι εμπνευστές πολλών καινοφανών ρυθμίσεων που εισήχθησαν για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1975. Θα περιοριστώ σ' αυτές που έχουν να κάνουν με τα περιουσιακά δικαιώματα και με απασχόλησαν στην εργασία Μπήτρος (2013). Μερικές νέες ρυθμίσεις που εισήχθησαν με τα άρθρα 17 και 106 είναι οι ακόλουθες:

1. Τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιοκτησία δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος (17,1).
2. Για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του γενικού συμφέροντος το Κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας (106, 1).
3. Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας. (106, 2)
4. Μπορεί να ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ..., εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο (106, 3).

Απ' αυτές συνάγεται ότι ο συνταγματικός νομοθέτης το 1975 αποσκοπούσε στην κατάργηση της αστικής οργάνωσης του κράτους και στην εγκαθίδρυση ενός άλλου καθεστώτος. Ενός καθεστώτος όπου οι πολίτες αυτοελέγχονται αν με την χρήση των ιδιοκτησιακών τους δικαιωμάτων προάγουν το «γενικό συμφέρον», την «εθνική οικονομία», τον «εθνικό πλούτο», το «κοινωνικό σύνολο» και άλλες παρόμοιες ασαφείς και απροσδιόριστες έννοιες, οι οποίες κληροδοτήθηκαν στις Δυτικές κοινωνίες από τις Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης και της πάλαι ποτέ Σοβιετικής Ένωσης.

Εκτός από τις ανωτέρω ρυθμίσεις, οι οποίες είναι άμεσες με την έννοια ότι αναφέρονται κατευθείαν στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας και τις χρήσεις του, το Σύνταγμα του 1975 εισήγαγε και πλείστες όσες άλλες ρυθμίσεις με τις οποίες έμμεσα η άσκηση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων εκ μέρους των πολιτών περιορίστηκε δραστικά. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων ρυθμίσεων είναι τα ακόλουθα:

1. Απαλείφθηκε η διάταξη του Συντάγματος του 1952 με την οποία απαγορευόταν ρητά η απεργία εκ μέρους των δημόσιων υπαλλήλων.
2. Επιτράπηκε η ίδρυση «αναγκαστικών συνεταιρισμών ατόμων υπέρ «δημοσίου συμφέροντος»
3. Προβλέφθηκε η παροχή κρατικής συμπαράστασης του συνδικαλισμού και των πάσης μορφής συντεχνιακών ενώσεων.
4. Οι ατομικές συμβάσεις εργασίας καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από συλλογικές σε επίπεδο κλάδου ή χώρας. Κλπ., κλπ.

Για να γίνει κατανοητή η καταλυτική επίδραση των πιο πάνω ρυθμίσεων στα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, ας πάρουμε για παράδειγμα την κατάργηση της συνταγματικής απαγόρευσης των δημόσιων υπαλλήλων να απεργούν. Ακόμη και όταν παρακρατούνται οι αμοιβές τους, οσάκις οι δημόσιοι υπάλληλοι κατέρχονται σε απεργία, αναγκαστικά οι υποθέσεις των πολιτών που συναλλάσσονται μαζί

τους ετεροχρονίζονται. Αλλά το πλέον πολύτιμο ιδιοκτησιακό δικαίωμα των πολιτών είναι το δικαίωμα στο χρόνο τους, οπότε όταν οι υποθέσεις τους ετεροχρονίζονται με υπαιτιότητα των δημόσιων υπαλλήλων, οι πολίτες ζημιώνονται. Γι' αυτό, είτε οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν πρέπει να έχουν το δικαίωμα να απεργούν, είτε το δημόσιο πρέπει να αποζημιώνει τους πολίτες που ζημιώνονται όταν οι δημόσιοι υπάλληλοι απεργούν. Ελλείψει της τελευταίας προϋπόθεσης, είναι προφανές ότι με την κατάργηση της απαγόρευσης των δημόσιων υπαλλήλων να απεργούν, το Σύνταγμα του 1975 περιόρισε σημαντικά τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των πολιτών στο χρόνο τους και στην περιουσία τους. Με ανάλογη επιχειρηματολογία είναι εύκολο να τεκμηριωθούν οι αρνητικές επιπτώσεις στα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και των υπόλοιπων συνταγματικών ρυθμίσεων που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Κομβικός στην ανατροπή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος στο Σύνταγμα του 1975 ήταν ο ρόλος που έπαιξε ο Κ. Τσάτσος, ως πρόεδρος της επιτροπής που το συνέταξε. Τα άρθρα 17 και 106 απηχούν πλήρως τις απόψεις του, όπως τις διατύπωσε στο πιο κάτω εδάφιο:

«Η θέση απέναντι στο θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας και δη των μέσων παραγωγής θεωρείται το βασικό θέμα που διακρίνει την κοινωνική πολιτική του δυτικού και του ανατολικού κόσμου, και από το οποίο απορρέουν όλες οι άλλες διαφορές των οικονομικών των συστημάτων. Σύμφωνα με όσα εκθέσαμε, η θεωρητική αλήθεια γύρω από το θεσμό της ιδιοκτησίας βρίσκεται με το μέρος των ανατολικών... Σήμερα η ιδιοκτησία θεωρείται απλώς μια κοινωνική λειτουργία, ακόμη και στις χώρες που την προστατεύουν συνταγματικά καθώς και με πλήθος διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου... Σήμερα η ιδιοκτησία είναι απλώς ένας θεσμός χρήσιμος και επεκτείνεται όσο εκτείνεται η χρησιμότητά του.» (1965, 207).

Όσον αφορά τις τελευταίες δύο προτάσεις, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Κ. Τσάτσος είχε υποστηρίξει ήδη από παλαιότερα ότι: α) η πολιτική εξουσία όχι μόνο είναι η πηγή της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά επιπλέον ότι η πολιτική εξουσία πρέπει να την διαθέτει στους πολίτες, έτσι ώστε «η δημιουργικότητα του κοινωνικού συνόλου να φθάσει στη μεγαλύτερη απόδοση» (1965, 200), και β) τις θέσεις του αυτές τις διατήρησε τουλάχιστον μέχρι την επανέκδοση του σχετικού βιβλίου του το 1975,⁸ δηλαδή όταν περατωνόταν υπό την καθοδήγησή του το σύνταγμα του 1975.

Μερικοί αναγνώστες ίσως θεωρήσουν ότι οι απόψεις μου είναι υπερβολικές. Δεδομένου ότι μιλάμε για το παρελθόν, έχω πλήρη συναίσθηση ότι θα υποστούν διαμέσου του χρόνου τη σκληρή βάσανο των ερευνητών της μεταπολεμικής οικονομικής ιστορίας. Αλλά προσωπικά δεν έχω καμιά πρόθεση να θίξω την ακεραιότητα ή την φιλοπατρία όσων πρωτοστάτησαν στη σύνταξη του Συντάγματος του 1975. Επικεντρώθηκα στις ιδέες τους, στις πολιτικές με τις οποίες τις προώθησαν, και στα αποτελέσματα που ζούμε σήμερα. Επιπλέον, και άλλοι σημαίνοντες ερευνητές έχουν καταλήξει στις ίδιες, αν όχι σε αυστηρότερες, εκτιμήσεις. Γι' αυτό, δεδομένου ότι οι πιο πάνω ρυθμίσεις για τα περιουσιακά δικαιώματα δεν είναι συμβατές με το προαναφερθέν όραμα, ενώ ταυτόχρονα υποσκάπτουν κάθε προοπτική να βγούμε από το αδιέξοδο στο οποίο έχουμε περιέλθει, θα κλείσω με την ακόλουθη πρόταση:

⁸ Βλ. Τσάτσος (1975, 221-30).

Η διατήρηση και η εμβάθυνση της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας προϋποθέτει ότι το σύνταγμα του 1975 θα αντικατασταθεί από ένα σύνταγμα Δυτικού τύπου το οποίο να αποκαθιστά την διάκριση των εξουσιών, να εξαλείφει το πατρονάρισμα των πολιτών από τα κόμματα, να καταργεί όλα τα δεσμά που έχουν επιβληθεί επί των πολιτών χάριν αόριστων και αφηρημένων συλλογικών εννοιών όπως το «κοινωνικό συμφέρον» και η «κοινωνική δικαιοσύνη», και να προστατεύει τα περιουσιακά δικαιώματα των πολιτών από τις αυθαιρεσίες των κρατικών εξουσιών.

Η προτεινόμενη μεταρρύθμιση πρέπει να υλοποιηθεί το συντομότερο δυνατό, γιατί αποτελεί την υπ' αριθμό 1 προϋπόθεση να ξεκινήσει μια υγιής και μακρόπνοη ενδογενής οικονομική ανάπτυξη.

4.2 Μεταρρύθμιση στη δημόσια διοίκηση

Ο Βαρβαρέσος (1952), περιγράφει την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η δημόσια διοίκηση τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο, με μεγάλη λεπτομέρεια. Οι διαπιστώσεις στις οποίες οδηγήθηκε τον έκαναν να προτείνει τις παρακάτω μεταρρυθμίσεις:

- Μεγάλη μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων, που στο σύντομο διάστημα μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, είχαν αυξηθεί κατά 20% χωρίς να υπάρχει ανάγκη (1952, 112, 285).
- Οι προσλήψεις των δημοσίων υπαλλήλων, να γίνονται με γνώμονα τις ανάγκες του δημοσίου και να στηρίζονται στις ικανότητες και γνώσεις τους (1952, 291) και όχι ως μέσον μείωσης της ανεργίας και αύξησης της κομματικής πελατείας που ενισχύει την αναξιοκρατία (1952, 110, 284-5, 305).
- Αναδιοργάνωση των δημοσίων υπαλλήλων, ανάλογα με τις ανάγκες κάθε υπηρεσίας και όχι με βάση την πολιτική σκοπιμότητα (1952, 111-2).
- Απομάκρυνση διεφθαρμένων υπαλλήλων (1952, 286).
- Περιορισμό της αυθαιρεσίας των δημοσίων υπαλλήλων και κυρίως των εφοριακών με νομικό περιορισμό των αποφάσεών τους (1952, 286).
- Χορήγηση επιδομάτων όχι με κομματικά και πολιτικά κριτήρια, αλλά βάσει της αποδοτικότητας των υπαλλήλων (1952, 294).
- Οι προαγωγές να γίνονται όχι σύμφωνα με τον χρόνο υπηρεσίας, αλλά με τις ικανότητες, γνώσεις και αποδοτικότητά τους (1952, 299).
- Οι ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι να σταματήσουν να υποκύπτουν στις επιταγές των πολιτικών και των κομμάτων (1952, 109).
- Να μειωθούν οι σπατάλες στον δημόσιο τομέα και ειδικότερα αυτές που αφορούν καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες, κατανοώντας οι υπάλληλοι ότι σπαταλούν τον ιδρώτα του φορολογούμενου και όχι ενός «αόρατους όντος» (1952, 110, 114).⁹

⁹ Ακόμη και σε καιρούς μεγάλης φτώχειας, οι πολιτικοί, στρατιωτικοί και ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι απολάμβαναν υπηρεσιών (π.χ. αυτοκίνητο και σοφέρ) που δεν ήταν απαραίτητες για την εκτέλεση των καθηκό-

Εάν δεν γίνονταν αυτές οι μεταρρυθμίσεις, εξέφραζε την απαισιοδοξία του με τα ακόλουθα λόγια (1952, 282):

«Είμαι απολύτως πεπεισμένος ότι και εις το μέλλον ουδεμία πραγματική βελτίωσις των οικονομικών της χώρας θα καταστεί δυνατή, εφ' όσον δεν αντιμετωπίζεται το βασικόν τούτο πρόβλημα της πλημμελώς λειτουργούσης διοικητικής μηχανής».¹⁰

Με δεδομένο ότι για ταχύρρυθμη και διατηρήσιμη οικονομική ανάπτυξη το ζητούμενο από τότε ήταν η βελτίωση της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης, το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι αν έγιναν μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση των υποδείξεών του και αν όχι γιατί; Σήμερα, έχουμε πάμπολλες αποδείξεις ότι, όχι μόνο δεν έγιναν βελτιωτικές μεταρρυθμίσεις, αλλά η κατάσταση της δημόσιας διοίκησης χειροτέρευσε δραματικά και θα εξακολουθήσει να παραμένει ο αδύνατος κρίκος στις προσπάθειες για επανεκκίνηση της οικονομίας μας. Επομένως, οι μεταρρυθμίσεις που υποδείξαμε στην εργασία Μπήτρος, Αβραντίνης (2012) είναι αδήριτες και πρέπει να υλοποιηθούν το συντομότερο δυνατό.

4.3 Μεταρρύθμιση στις αγορές

Συχνά βγαίνουν στα κανάλια και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης διάφοροι πολιτικοί και άλλοι οι οποίοι διατείνονται ότι οι πνευματικοί άνθρωποι του τόπου δεν συμβάλλουν όσο θα έπρεπε στη συζήτηση για τις δέουσες δημόσιες επιλογές της χώρας. Κατά κανόνα είναι είτε απληροφόρητοι λόγω πολυπραγμοσύνης, είτε ιδεολογικά προκατειλημμένοι γιατί απορρίπτουν εκ προοιμίου αυτά που συνιστώνται και με τα οποία δεν συμφωνούν. Προς επιβεβαίωση έστω, για παράδειγμα, τα βιβλίο μου Μπήτρος (1985). Σ' αυτό επισήμιανα ξεκάθαρα τις μοιραίες συνέπειες που επρόκειτο να έχουν οι διοικητικές παρεμβάσεις στις τιμές των αγαθών και υπηρεσιών που υιοθετούσαν οι Ελληνικές κυβερνήσεις προκειμένου να εξυπηρετήσουν διάφορες οργανωμένες ομάδες του πληθυσμού. Μεταξύ των άλλων, αναφερόμουν στα αποκαλούμενα κλειστά επαγγέλματα και τεκμηριώνα ότι ποτέ η χώρα μας δεν θα γινόταν ανταγωνιστική κάτω από αυτό το πλέγμα των ρουσφετολογικών ρυθμίσεων. Τώρα που έγινε το κακό, οι Ελληνικές κυβερνήσεις αναγκάστηκαν να δεχθούν το άνοιγμα των επαγγελμάτων αυτών. Αλλά αυτό δεν είναι αρκετό. Και τούτο γιατί οι πολίτες που θίγονται δεν έχουν καταλάβει τι κακό προξένησε στην πολιτεία αυτή η συμπαιγνία τους με τα πολιτικά κόμματα και αν δεν το καταλά-

ντων τους, όπως με δηκτικό τρόπο τονίζει ο Βαρβαρέσος (1952, 118). Αυτήν την ιδιοτελή συμπεριφορά των πολιτικών, επισημαίνει και ο Porter (1947, 89, 99, 132) στο ημερολόγιό του.

¹⁰ Ο Βαρβαρέσος (1952, 287-91) πρότεινε η αναδιοργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών να ανατεθεί σε επιτροπή με άτομα που θα ήταν ανεξάρτητα από κομματικές και πολιτικές επιρροές. Από την άλλη μεριά, ο Τσάτσος (1952), αφού συμφώνησε με τις αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης που είχε αναδείξει ο Βαρβαρέσος, καθώς και με την ορθότητα πολλών από τα μέτρα που πρότεινε, θεώρησε ότι η επιτροπή της αναδιοργάνωσης θα έπρεπε να έχει περισσότερο χρόνο στην διάθεσή της και να αποτελείται από υποεπιτροπές. Δεδομένου ότι στο τέλος δεν έγινε τίποτε, η αντιπρόταση του Τσάτσου θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως προσχηματική, με την έννοια ότι αποσκοπούσε στο να μην γίνει τίποτε που θα ανεξαρτητοποιούσε τη δημόσια διοίκηση από τα κόμματα.

βουν τα παιδιά όλων μας θα συνεχίζουν να ζουν κάτω από καθεστώς φαινομενικής ελευθερίας, αλλά ουσιαστικής εξάρτησης από τους πιστωτές μας. Ας δούμε την εξήγηση με ένα απλό παράδειγμα.

Όλοι γνωρίζουν ότι για να αγοράσει κάποιος ένα σπίτι πρέπει να παρασταθούν δύο δικηγόροι. Ένας για τον αγοραστή και ένας για τον πωλητή. Ας υποθέσουμε ότι η συναλλαγή γίνεται με μετρητά. Σ' αυτήν την περίπτωση ο πωλητής δεν έχει καμιά αβεβαιότητα για το τίμημα και σίγουρα, αν ήταν ελεύθερος, θα επέλεγε να μην παρασταθεί με δικηγόρο. Εντούτοις, ο νόμος του επιβάλλει να παρασταθεί με δικηγόρο. Αλλά σ' αυτήν την περίπτωση η αμοιβή του δικηγόρου του δεν είναι αμοιβή για παρασχεθείσες υπηρεσίες. Πρόκειται για φόρο υπέρ τρίτου. Τέτοιοι φόροι φόροι, δηλαδή ρυθμίσεις με τις οποίες δημιουργούνται εισοδήματα σε κοινωνικές τάξεις χωρίς να προσφέρουν υπηρεσίες, είναι αμέτρητες και είναι αυτοί οι φόροι που μαζί με τους φόρους της κεντρικής κυβέρνησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης βγάζουν τα Ελληνικά προϊόντα και τις υπηρεσίες εκτός των διεθνών αγορών. Οι τεχνοκράτες εκπρόσωποι των πιστωτών μας μάλλον δεν έχουν συνειδητοποιήσει την υποβάθμιση στη ανταγωνιστικότητα που επιφέρουν οι φόροι υπέρ τρίτων. Το θέτω μήπως και επισημανθεί η αναφορά μου σ' αυτό το πρόβλημα και γίνει κάτι κατεπειγόντως.

Κρίνεται επίσης αναγκαία, η κατάργηση των αδειών σκοπιμότητας, όπου αυτές απαιτούνται, για την είσοδο νέων επιχειρήσεων και επαγγελματιών στις διάφορες αγορές. Για να λειτουργήσει ο Έλληνας πολίτης ένα ταξί, ένα φορτηγό δημόσιας χρήσης, ένα λεωφορείο ή ένα ακτοπλοϊκό σκάφος, αρκεί το σχετικό δίπλωμα ικανότητας και η άδεια λειτουργίας, η οποία να μην χορηγείται από το κράτος αλλά από τους αντίστοιχους επιχειρηματικούς και επαγγελματικούς συλλόγους, με αυστηρές προϋποθέσεις για την τήρηση των προκαθορισμένων όρων για την ασφάλεια του καταναλωτή και την προστασία του περιβάλλοντος.

4.4 Επανεκκίνηση της οικονομίας

Με τον τρόπο που οι ελληνικές (αλλά και οι ευρωπαϊκές) κυβερνήσεις προχωρούν στη δημοσιονομική προσαρμογή, είναι πλέον ορατός ο κίνδυνος η οικονομία μας να περιέλθει σε μια μακροχρόνια ισορροπία έρπουσας ύφεσης ή στην καλύτερη περίπτωση, σε μια μακροχρόνια ισορροπία χαμηλής ανάπτυξης. Οι σκέψεις που θα διατυπώσω πιο κάτω απαντούν στα ερωτήματα: Ποιό είναι το πρόβλημα και τι μπορούμε να κάνουμε.

Το πρόβλημα είναι ότι λόγω: (α) της επιδεινούμενης απομείωσης του εισοδήματος και του πλούτου των νοικοκυριών, των επιχειρήσεων, και των τραπεζών, και (β) της παραλυτικής αβεβαιότητας που επικρατεί αναφορικά με τη σταθερότητα των θεσμών και του κοινωνικού περιβάλλοντος, ουδείς μπορεί να προβλέψει πότε θα σταματήσει ο κατήφορος. Έτσι, οι παράγοντες της πραγματικής οικονομίας δεν μπορούν να εκτιμήσουν την κατάσταση στην οποία μπορεί να περιέλθουν, με αποτέλεσμα να περικόπτουν τις δαπάνες τους περισσότερο απ' ό,τι δικαιολογείται και να επιτείνεται έτσι η ύφεση. Κατά συνέπεια, για να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα πρέπει να εξουδετερώσουμε τα αίτια που τροφοδοτούν τον κύκλο της ύφεσης. Μπορούμε να κάνουμε τίποτε και αν ναι τι;

Δυστυχώς η κατάσταση έτσι όπως έχει διαμορφωθεί υπερβαίνει τις δυνατότητες των οικονομολόγων για ένα απλό λόγο. Οι μέθοδοι που γνωρίζουμε και διδάσκουμε για να αποδώσουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός σταθερού θεσμικού περιβάλλοντος. Δηλαδή, σταθερό πολιτικό σύστημα, σταθερό και προβλέψιμο φορολογικό σύστημα, σταθερό εργασιακό περιβάλλον, κλπ. Στη χώρα μας έχει γίνει προχωρημένη αποθεσμοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχουν θεσμικές σταθερές. Οπότε οι οικονομολόγοι είμαστε αγχρειαστοί. Γι' αυτό, ας κάνουμε την ηρωική υπόθεση ότι σηκωνόμαστε ένα πρωί και πληροφορούμαστε ότι έγινε ένα θαύμα και οι όλοι οι απαραίτητοι θεσμοί αποκαταστάθηκαν και λειτουργούν όπως στις δημοκρατίες της Δύσης. Υπ' αυτήν την προϋπόθεση ισχύει ότι η επανεκκίνηση της οικονομίας μπορεί να γίνει μόνο μέσα από την επανεκκίνηση του ιδιωτικού τομέα. Αλλά αυτό μπορεί να γίνει μόνο αν βρούμε τρόπο να λύσουμε το εξής σύνθετο πρόβλημα.

Τα χρέη του ιδιωτικού τομέα μόνο προς το τραπεζικό σύστημα ξεπερνούν το 100% του ΑΕΠ. Χάριν απλοποίησης ας δεχθούμε ότι οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά οφείλουν 130 και 100 Δις. Ευρώ, αντίστοιχα. Ακόμη, ας υποθέσουμε ότι απ' αυτές τις οφειλές ενυπόθηκες είναι για μεν τις επιχειρήσεις 100 Δις Ευρώ, για δε τα νοικοκυριά 70 Δις. Ευρώ. Λόγω της απομείωσης της αξίας των ενυπόθηκων περιουσιακών στοιχείων (γης, βιομηχανικών εγκαταστάσεων, κατοικιών κλπ.), έστω τέλος ότι η πραγματική αξία των εν λόγω δανείων έχει πέσει στα 50 Δις. Ευρώ για τις επιχειρήσεις και 40 Δις. Ευρώ για τα νοικοκυριά. Συνεπώς, για να υπάρξει ελπίδα επανεκκίνησης του ιδιωτικού τομέα πρέπει να βρεθεί τρόπος να κουρευτούν τα δάνεια των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών κατά 90 Δις Ευρώ. Το μείζον ερώτημα λοιπόν είναι πως μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο.

Η πρότασή μου είναι να μην ανακεφαλαιοποιηθούν οι τράπεζες, αλλά με τα χρήματα που θα δοθούν στις τράπεζες να ιδρυθεί μια νέα αμιγώς κρατική τράπεζα κατά τα πρότυπα της EBRD η οποία να αγοράσει από τις τράπεζες όλα τα επισφαλή ενυπόθηκα δάνεια στις ονομαστικές τους τιμές. Αυτό σημαίνει ότι σε τελευταία ανάλυση η νέα τράπεζα θα δεσμευθεί να αγοράσει από τις τράπεζες δάνεια 170 Δις Ευρώ τα οποία στην πραγματικότητα αξίζουν 80. Η ουσία της πρότασής μου είναι ότι τα 90 Δις ευρώ που δεν μπορούν και ούτε πρόκειται ποτέ να εξυπηρετηθούν να χρησιμοποιηθούν από την νέα κρατική τράπεζα ως μοχλός για την επανεκκίνηση της οικονομίας. Πως; Με τον ακόλουθο κανόνα:

«Όποια επιχείρηση ή νοικοκυριό δηλώνει στην εφορία αυξημένο εισόδημα κατά α% της παραγράφονται β% από τα δάνεια που έχει στην νέα τράπεζα μέχρι του ποσού της διαφοράς μεταξύ της ονομαστικής και της πραγματικής αξίας των ενυπόθηκων εγγυήσεών τους.»

Μάλιστα, για να αλλάξει ο προσανατολισμός όλων και να αρχίσουμε να κοιτάμε όλοι προς τα έξω και τις εξαγωγές, θα πρότεινα ο πιο πάνω κανόνας να διατυπωθεί ως εξής:

«Όποια επιχείρηση ή νοικοκυριό δηλώνει στην εφορία αυξημένο εισόδημα κατά α%, της παραγράφονται β% από τα δάνεια που έχει στην νέα τράπεζα μέχρι του ποσού της διαφοράς μεταξύ της ονομαστικής και της πραγματικής αξίας των ενυπόθηκων εγγυήσεών τους.»

τους. Για όποιο ποσοστό της αύξησης του δηλούμενου εισοδήματος προέρχεται από εξαγωγές, το ποσοστό της παραγραφής γίνεται $(\beta+\gamma)\%$.»

Δεδομένου ότι με την πρότασή αυτή όλοι κερδίζουν αν ενεργοποιηθούν, ευελπιστώ ότι η επανεκκίνηση της οικονομίας θα είναι ταχύτατη. Αν μάλιστα με τη βοήθεια των τεχνικών από το εξωτερικό γίνει το θαύμα και μπου οι θεσμοί στη θέση τους, τότε μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα τα καταφέρουμε συντομότερα παρά αργότερα.

5. Συμπέρασμα

Λόγω των δημόσιων επιλογών που υιοθετήθηκαν καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο, σήμερα έχουμε κληρονομήσει ένα κράτος το οποίο κάνει πολλά πράγματα και τα κάνει αναποτελεσματικά και με άδικο κοινωνικό και οικονομικό τρόπο. Η πορεία προς αυτήν την κατάληξη επιταχύνθηκε ιδιαίτερα με την εισαγωγή του συντάγματος του 1975, το οποίο μεταξύ των άλλων: επεξέτεινε την κυριαρχία των κομμάτων, διέβρωσε καθοριστικά τα περιουσιακά δικαιώματα, υποκατέστησε τις ατομικές με συλλογικές συμβάσεις εργασίας, διεύρυνε τη δύναμη και τα προνόμια των συνδικαλιστών με χρηματοδότηση από τη γενική φορολογία, δημιούργησε σωρεία τεχνητών ατομικών δικαιωμάτων, ώστε οι πολίτες να χάσουν την αυτονομία τους και να μετατραπούν σε πελάτες των κομμάτων, κλπ. Δηλαδή, πρόσφερε το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για να περάσουν στο καθεστώς της αστικής δημοκρατίας οι πολιτικές ενός ακαθόριστου σοσιαλισμού, με βάση τις οποίες το κράτος μετατράπηκε σε κεκαλυμμένα ανταγωνιστικό μέχρι ανοικτά εχθρικό προς τις αρχές και τους μηχανισμούς της ανοικτής κοινωνίας και της ελεύθερης οικονομίας. Τα κόμματα εξουσίας κατάργησαν στην πράξη τη διάκριση εξουσιών. Μέσω της αρχής του «διαίρει και κυβέρνα» κατέστρεψαν την ομοψυχία και την αποτελεσματικότητα στους χώρους εργασίας της δημόσιας διοίκησης, και όχι μόνο. Για να καλύψουν τις δικές τους αδιαφανείς διαδικασίες, ενεθάρρυναν τη διαπλοκή και ανέχθηκαν την ατιμωρησία. Και γενικά, στην προσπάθειά τους να προστατέψουν τα συμφέροντα μιας εναλλασσόμενης κομματικής «τυραννίας», επέβαλλαν ένα καθεστώς κεντρικά διευθυνόμενης κοινωνίας και οικονομίας, ενώ την ίδια περίοδο με την πλήρη ένταξη στην ΕΕ συμφωνούσαν να προάγουν στην Ελλάδα τις αρχές και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στις θεμελιώδεις συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης !!!

Για να βγούμε το συντομότερο δυνατό από το αδιέξοδο στο οποίο έχουμε περιέλθει χρειαζόμαστε ως χώρα να υιοθετήσουμε ένα νέο ελπιδοφόρο όραμα και να επιδιώξουμε την υλοποίησή του με συνεπείς και αποτελεσματικές μεταρρυθμίσεις. Το σύνταγμα του 1975 πρέπει να αναθεωρηθεί εκ βάθρων ώστε να προσομοιώνει τα συντάγματα των χωρών της Δύσης (διάκριση εξουσιών, περιορισμός θητείας των βουλευτών, απόλυση αναφορών σε αφηρημένες και απροσδιόριστες συλλογικές οντότητες, έμφαση στη γενικότητα και στην λεκτική οικονομία, κλπ.).¹¹ Το κράτος πρέπει να εγκα-

¹¹ Για την αποσάθρωση της πολιτειακής και διοικητικής δομής στη χώρα μας δεν ευθύνεται μόνο η φαυλότητα της κομματοκρατίας. Μεγάλη ευθύνη έχουν επίσης οι πνευματικοί ταγοί. Για παράδειγμα, ας πάρουμε τους συνταγματολόγους και τους νομικούς. Στο σύνταγμα της Γερμανίας τα θέματα «αδιοκτησία, κληρονομικό δικαίωμα, και απαλλοτρίωση», άρθρο 14, και «Κοινωνικοποίηση», άρθρο 15, περιλαμβάνουν λιγότερες

ταλείψει την πολυπραγμοσύνη και να επικεντρωθεί σε στρατηγικούς ρόλους, στην παροχή των γνήσιων δημόσιων αγαθών, και στην ρύθμιση του ανταγωνισμού σε όποιους κλάδους η συγκέντρωση μονοπωλιακής δύναμης βλάπτει τα συμφέροντα των καταναλωτών. Η δημόσια διοίκηση πρέπει να απελευθερωθεί από τα δεσμά του κομματισμού και να εκσυγχρονιστεί στην βάση της παροχής ποιοτικών υπηρεσιών στους πολίτες με το μικρότερο δυνατό κόστος. Το φορολογικό καθεστώς πρέπει να απλοποιηθεί, να σταθεροποιηθεί και να αποτρέπει το φορολογικό ανταγωνισμό από άλλες όμορες χώρες. Όλοι οι φόροι υπέρ τρίτων πρέπει να καταργηθούν. Όλα τα κλειστά επαγγέλματα και όλες οι αγορές του ιδιωτικού τομέα πρέπει να απελευθερωθούν, τα εμπόδια εισόδου και εξόδου να περιοριστούν στα απολύτως απαραίτητα, και τα θεσμικά όργανα εποπτείας του ανταγωνισμού να ανεξαρτητοποιηθούν από τα κόμματα και να ελέγχονται για το έργο τους από το κοινοβούλιο και όχι από την κυβέρνηση. Και τέλος, αλλά όχι τελευταίο, η οικονομία μας πρέπει να ξαναμπει σε αναπτυξιακή τροχιά με κάποιο σχέδιο επανεκκίνησης στην κατεύθυνση αυτού που πρότεινα.

από 150 λέξεις. Αντιθέτως τα άρθρα 17 και 106 στο Ελληνικό Σύνταγμα του 1975 τα ίδια θέματα περιλαμβάνουν 773 λέξεις. Αν τα διαβάσει ένα απλός άνθρωπος ελάχιστα θα καταλάβει και αν καταλάβει θα φοβηθεί με την έκταση των εξουσιών του κράτους πάνω στην περιουσία του, οπότε όπου φύγει-φύγει. Προς περαιτέρω επιβεβαίωση, στην ιστοσελίδα του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, και στις διαφάνειες της παρουσίασης της μελέτης *Η μείωση της γραφειοκρατίας στην Ελλάδα*, γίνονται οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

«Η ευρύτερη παθολογία της ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης οφείλεται στην πολυνομία, στις περίπλοκες ρυθμίσεις, στην έλλειψη κωδικοποίησης, στους “κομματικούς” νόμους, στην παλαιώση και ασάφεια των νόμων και στην προχειρότητα σύνταξής τους, στην κακή ποιότητα των κανονιστικών ρυθμίσεων.» (2010, Διαφάνεια 3)

«Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας κινδυνεύουν να αδρανοποιηθούν από την πληθώρα των ρυθμίσεων και νομοθετικών παρεμβάσεων, οι οποίες αυξάνονται από την κανονιστική δράση της διοίκησης.» (2010, Διαφάνεια 4)

Εκ του αποτελέσματος, δηλαδή της κατάστασης πτώχευσης στην οποία περιήλθαμε, θεωρώ ότι δεν θα υπάρξει ερευνητής ή άλλος αντικειμενικός παρατηρητής ο οποίος να αμφιβάλλει για τις ευθύνες των κομμάτων και των ηγεσιών που κυβέρνησαν την Ελλάδα μεταπολεμικά.

Στα Ελληνικά

- Βαρβαρέσος, Κ. (1952) *Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος*, 2^η εκδ. 2002, επιμ. Κ. Κωστής, Αθήνα: Σαββάλας.
- Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου (2010) Παρουσίαση με τίτλο *Η μείωση της γραφειοκρατίας στην Ελλάδα*, σύνολο 45 διαφάνειες.
- Μπήτρος, Γ. Κ. (1985) *Οι Έλεγχοι των Τιμών και Οι Συνέπειές τους*, Αθήνα: Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών.
- (1989) «Δυσχέρειες και στρατηγική της ιδιωτικοποίησης σε χώρες όπως η Ελλάδα», περιλαμβάνεται στον τόμο *Ιδιωτικοποίηση στις Αναπτυσσόμενες Χώρες*, Αθήνα: Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 251-280.
- (2011) «Αναφορά σε όλους τους φίλους της ανοικτής κοινωνίας και της ελεύθερης οικονομίας», *Φιλελεύθερα Κείμενα*, 1 76-93.
- (2012) «Τα αίτια της πτώχευσης και τι μέλλει γενέσθαι», *Καθημερινή*, 9/12/2012
- (2013) «Πως και γιατί ανατράπηκε το ιδιοκτησιακό καθεστώς στο Σύνταγμα του 1975», αδημοσίευτο κείμενο διαθέσιμο από τον συγγραφέα.
- , Αβραντίνης, Α. (2012) «Επί Τέλους Μειώστε το Κράτος Τώρα», *Καθημερινή*, 14/10/2012.
- , Καραγιάννης, Α. Δ. (2011) *Δημιουργική Κρίση σε Δημοκρατία και Οικονομία με Παράδειγμα η Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- , Καραγιάννης, Α. Δ. (2012) «Οι Σοσιαλιστικές Καταβολές του χ-Φιλελευθερισμού», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 28, 167-206.
- , Κολλίντζας, Τ. (1992), (Επιμέλεια), *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*, Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλης.
- Τσάτσος, Κ. (1952) «Παρατηρήσεις επί της αναδιοργάνωσης της Διοικήσεως», *Επιθεώρησις Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών*, 1, 30-5.
- (1965) *Πολιτική: Θεωρία Πολιτικής Δεοντολογίας*, Αθήνα: χωρίς εκδ. οίκο.
- (1975) *Πολιτική: Θεωρία Πολιτικής Δεοντολογίας*, 2^η εκδ. βελτιωμένη, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Φίλων.

Στα Αγγλικά

- Bitros, G. C. (1992) "Structural Policies to Unwind the Greek Fiscal Tangle", in Skouras, T. S. (ed.) *Issues in Contemporary Economics, Vol. 5: The Greek Economy: Economic Policies for the 1990s*, London: The Macmillan Press Ltd., 23-29.
- Bitros, G. C. (2013a) "From riches to rags or what went wrong in Greece," in G. C. Bitros (gest editor) *On Greece and Greek Statistics, Journal of Economic and Social Measurement*, forthcoming.

- Bitros, G. C. (2013b) “European Union failures in Greece and some possible explanations”, unpublished mimeo available from the author.
- Bitros, G. C., Korres, G. M. (2002) *Economic Integration: Limits and Prospects*, New York: Palgrave Macmillan.
- Porter, P. A. (1947) *Diary 20/1-27/2/1047*, Ελλην. μετφ. στο Μ. Ψαλιδόπουλος (επιμ.) *Paul A. Porter. Ζητείται: Ένα Θαύμα για την Ελλάδα*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, 2006, 75-168.
- Reinhart, C. M., Rogoff, K. (2009) *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.